

Урайыралда кызыгаар

ЧОК

ХӨГЖҮЛДЕНИН ОРУУ-БИЛЕ

Моолга Улусту революция тиктенден бэр бежен амыг чылдар өрткөн. В. И. Ленин чыгыларынга шыячы Моолду Араттын Революстуну намы бо чылдарын дургужунда чуртун олзагай байдалды өрөнүп корбушан, чаа нитиледей маңдылдып тургузарынын талазы-биле социал-политиктиг улуг хемчегерини боттандырып келген. Моолга чаа нитиледей тургузарынын баштайгы эң чулуа үе-чадамы — капитализмни өөрү өрткөн, феодализмди социализмге шилтирүүнү олзагай хевирин үе-чадамын боттандырганы болур.

Ажыл-агыйнын бүтү системасына социалистик секторну тургузгары болгаш быжыгалаары улусту эрге-чагыраанын хүн бүрүдеги кичеңгейиниң төнүгө тургустунган. Ону боттандырылган ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш техниктиг дузалачымы шилтирлиг ролду ойнаа. Хаанынг Россияны Моолга турган бүтү өт-хорегинин Совет чазак 1921 чылдын ноябрда моол улуска халаска шилтирди берген. Улустун Төп кооперативин, совет-моол акционерлик шилтирди тургусканы, Совет Эвилелинин дузалачымы-биле улустун база көдө ажыл-агый бүдүрүлгелерин тургусканы Моолду экономикасына социалистик секторну тургузуп быжыгалаарынын үндүзүн болгон.

Моолга бүдүрүлгенин феодал харылааларын узуткап, нитилин өңүтүп экономикага быжылган тургузгары улусту революцияны боттандырып кичиңнүүн эң берге үе-чадамы болган. 1922 чылда крестной эргени узуткаан, 1930 чылда феодалларын мал-маганын хавырган база хура-кхитин чарык кезинин ажыл-чорудулганын соксатканы чаз экономиканы тургузгарына, бүдүрүчү күштерин

«Бистин хөгжүлдестини бүгү-ле чедикширинин үндүзүн — Совет Эвилели-биле бузулбас акы-дулма найыралыктыста. Ол найыралды моон сонгаар улам быжыгалаары бистин партия-выстык болгаш Моолду бүгү ажылы чоннарынның бирги черге-

ниң болгаш ыдыктыг сорувакы болур». (Моолду Араттын Революстуг намының Бирги секретары, МАР-ның Улустун Улуг Хуралының Президиумунуң Даргазы Ю. Цеденбалдын СЭКП-ниң XXIV съездинде чүгээринден).

Хөгжүлдестини улуг саадыны чедирген. 30 чылдарын үндүрүп чурт улустунун үндүзүн сарттыган. 1940 чылда улустунун 80 хуузун куруне бүдүрүлгелери, 20 хуузун кооператив бүдүрүлгелери берип эгелен. Көдөнин ажыл-ишчилерин кооперастар талазы-биле баала улуг хемчегерини боттандырган. 40 чылдарын эгезинде МАР нитиледей хөгжүлдестини чаа үе-чадамы — социализмниң үндүзүнерин тургузарынын үе-чадамын кичиңгиткен. Ол үнүңиң кол сорувакы — чедикширин чедикширини быжыгалаары, социалистик секторну улуг хөгжүлдестини тургузгары улам хөгжүлдестини ажил-агыйга шилтирди, социалистик ажыл-агыйның чангыс азый системаны тургузгары болгаш чон-нуң материалдык база кудулуг амдыралынын деңгээли бербидери турган. Ол үеде улус ажыл-агыйнын хөгжүлдестиниң планиларын тургузуп база боттандырып эгеленип эки үрө-тунаедей берген.

1960 чылда чуртка 25 куражыл-агыйны, 354 көдө-ажыл-агый каттыжымшкын бүдүрүлгени санатканын турган. Чаа алдыр — чер ажыл-агыйны тыптып келген. Кудулуга революцияның сорувакы база-ла чедикширини боттандыган. Чуртка Никола назымдыг тургузгары дөлу эвес ортумак өрөлдөгөн ишчилерин шилтирди берген. Үчкүрдөк сазар ба-ла саарылганын хемчөөлү 1940 чылда тургандаан 5,3 катап өскөн. МАР аграр-индустриалдыг чурт апарган.

Моолду араттары Совет Эвилелиниң болгаш өскө-дө социализмниң чурттарын аки-дулма дузалачымынын ачылды хөгжүлдестини чаа үе-чадамы болур социализм тургузгарынын чедикширини шилтирди берген. Социализмниң материал-техниктиг базаны быжылаан, МАР-ны индустриал-агрардыг чурт кыдыр хөгжүлдестиниң улуг сорувакы салдымып турар. Улустун бүдүрүлгези бө хүнереде делгем хөгжүлдестини алган. Капитал салдыкширлеринин 30 хуузга улустунун, 25 хуузга көдө ажыл-агыйны хөгжүлдестини ажилдатканын турар. 1976—1990 чылдарын перспективтиг планы куруткентерге чуртка социализмни тургузгарынын ишчилериниң дөлдүзү-биле шилтирди берген.

Моолду ажилчы чоннары социализмни чурттарын узутгары-биле акы-дулма найыралды калбартып турар. Оон тал-даргай чилчөө бистин республикамын амдыралынан көрүп болур. Совет-моол найыралды шилтирди берген тыза саадыны тургузган хүнүзүн чурттарын узутгарынын чедикширини шилтирди берген.

Моолду бистин-биле кожа аймактары-биле төлөзөр солтуру доктама аларган. 1974 чылдын дургужунда бистин республикага моолду 11 делегация чоран, бистен аларга база ичинда хире делегация чоран. 1974 чылдын июлда МАР-ның Эвилели аймактын ашчег улустунунун, ол-ла ашчег аймактын Убса-Нур аймактын кудулуга алган черлерин ажилдатканын бисте чоранар. А 1974 чылдын ноябрында Убса-Нур аймактын делегациясы бисте мичаарга ол-ла чылдын кудулуга Тыванын делегацияны тургустунган болгаш төнтүн эртен-ишчиле институтун эртеменери Убса-Нур аймакка база чураттар. Моолду аймактарында бисте делегациялар келирге-ле, бистин делегацияларыны оларга хары кыдыр база барып турарлар. В. ЧОПР, төөгү эртемнериниң кандидаты.

Ы Р Л А Р
© (Моол артистерге) ©
Алыс болуп танымал Анык кыс — моол өңүк Алытың аксын шеле тырт-каш, Аян ирэн бадыра бээр.
Чоргаар кымтың өтүктү үнү Чоок-камы делгемгерге Чангыламын, өргүң ужуң, Чалымы буту хөөлдө бээр.
Кож-хөлбөө өскөн болгаш Хоюг үнү дүне, хүндүс Сажымман ирпатас мен. Чамыда дег казы чорурр.
Ийи чонун найыралын Илертең амгы ырлар, Эгинерин тудуштуруп, Эки чолче кыйгырып чор.

Моол дугайың чугаалаары дээр-ле, оон кара чепсез делгемгерин эргип кезирдилер. Оон бойдузу хайгамчык чараш болгаш байлак дагалар, ховулар кыдыр-кызыгаар чок чыттылып чоруткан. ажык-байлаа төнчү чок. Ынчалза-жок республиканың кол байлаа — кичилер.
Моол улус күш-ажыга ымак болгаш уран-шөвөр. Ол дугайың төөгү тураскаалдары херечилеп келер. Ол дугайың амгы үеде туртуңу ажыл-агый амдыралында чедип алган мичаар чедикширин херечилеп турар. Эрдэнзиде канчаар-лаа аямжк улуг түдүг, хемчегер болгаш ховуларын кел-

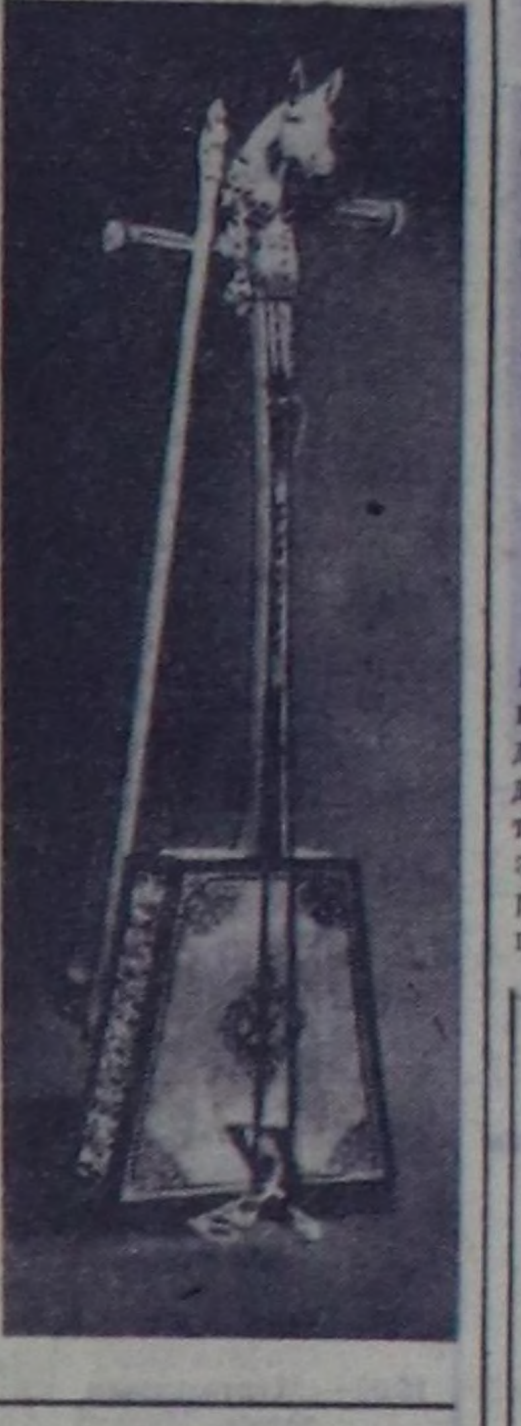
Жилдир дамчып келген электр шугуныры: амгы үениң техниказы-биле дериттинген куражыл-агыйлар, аржал кылган хевистер болгаш өскө-дө чаарылгалар.
Моол улус ээлек-өзүндө болгаш омак-хөгүт. Улаан-Баторнун куудумдарына, оруктарга, завод шехтеринге ужурашканын улуг-биче кичи бүгүдөн аас-кежиктиг чурттап, ажылдап, дыштанып турар бойдулар. Совет кичилерге өөрү чедикширин итеректен найыралды, акы-дуламчыкы ортуңуң чымы өстерин чыгысы эвез улаа дындалым Шах оортал совет-моол найырала-

ЧЕЧЕКТЕЛЛЕ
диз алтымдаа бузулбас быжын улам-на бүзүрөп билдир алдым.
Моол улус-биле кады мында бистин тутканымы заводдар, школалар, өскө-дө объекттер — совет-моол найыралдык бузулг тураскаалдары ол.
Моол Арат Республика — социализм дем каттыштырылганын быжыг ашканынын бирээни болушан, келер үеде бүзүрөлдү бар чорурр. Оон орту чырыккамы болгаш дорт. Чечектел-ле, моол чурту!

Моол Арат Республиканың кудулугу, уран чүүү чечектелип, сайырап турар. Оң бир херечини Убса-Нур аймактан ак нөрдөңгөр.
1972 чылда бо аймактың кудулугу амдыралына улуг болушунуң болган. Ол чылдын ноябрда аймактын тыва — Улангома 350 кижи өлүрү чаз хөгжүм-шн театры амыттыган. База ол ышкы «Найырал» деп 252 кижи өлүрү улуг акынның кинотеатры 1970 чылда амыттылган кичирген.
Бо хүнереде Убса-Нур аймактын хөгжүм-шн театрының артистери солун программалык концерттин бистин республикага баралаалып чоруп турар.
ЧУРУНТА: Убса-Нур аймактын хөгжүм-шн театрының артистери моол танчыны өйнап турары. В. ЧАДАМБАНЫН фототузу.

ЧОННУН ЭДИЛЕЛИ

«Евгений Онегин» моол дылда

А. С. Пушкинның ады МАР-да билдингир апарган. А. С. Пушкинның чамдын шүлүктөрүн бир-ле дугаарында моол дылче амгы моол литератураның үндүзүчү Д. Назаровчу очулдурган.
Пушкинның чамдын чогаалдарының ийи тому 1949 чылда үнгөн. «Евгений Онегин» моол дылче очулдуртунуп үнгөнги моолдуң литература амдыралына улуг болушунуң болган. Ону чогаалчы Ч. Чина очулдурган.
Орус литератураның классигиниң өлүм чок чогаалдарын очулдурган.

УБСА-НУР АЙМАК

МАР-ның улуг аймактарының бирээни Убса-Нурнун дөңгөөрү 69 муң 279 дөрбөлчү километр, чону—60 муң кичи, оларның 80 хуузун көдө-ажыл-агый бүдүрүлгелери, 20 хуузун кооператив бүдүрүлгелери берип эгелен. Көдөнин ажыл-ишчилерин кооперастар талазы-биле баала улуг хемчегерини боттандырган. 40 чылдарын эгезинде МАР нитиледей хөгжүлдестини чаа үе-чадамы — социализмниң үндүзүнерин тургузарынын үе-чадамын кичиңгиткен. Ол үнүңиң кол сорувакы — чедикширин чедикширини быжыгалаары, социалистик секторну улуг хөгжүлдестини тургузгары улам хөгжүлдестини ажил-агыйга шилтирди, социалистик ажыл-агыйның чангыс азый системаны тургузгары болгаш чон-нуң материалдык база кудулуг амдыралынын деңгээли бербидери турган. Ол үеде улус ажыл-агыйнын хөгжүлдестиниң планиларын тургузуп база боттандырып эгеленип эки үрө-тунаедей берген. Социализмниң материал-техниктиг базаны быжылаан, МАР-ны индустриал-агрардыг чурт кыдыр хөгжүлдестиниң улуг сорувакы салдымып турар. Улустун бүдүрүлгези бө хүнереде делгем хөгжүлдестини алган. Капитал салдыкширлеринин 30 хуузга улустунун, 25 хуузга көдө ажыл-агыйны хөгжүлдестини ажилдатканын турар. 1976—1990 чылдарын перспективтиг планы куруткентерге чуртка социализмни тургузгарынын ишчилериниң дөлдүзү-биле шилтирди берген.

УБСА-НУР АЙМАК

Убса-Нурнун чону шарт-өөрдө бээр тарва кудулугуларын өстүрүп келген. Арбай, сула болгаш оон-дө өскө кудулугуларын 30 муң амыг гектар черде тарын турар. Революция курунду бо аймак Моолду эң кожулугай 5,3 катап өскөн, оон материал-техниктиг базаны быжылаан. Аймактын улустунуң органын быжыгалаары улуг хөгжүлдестини ажилдатканын турар. Оон тал-даргай чилчөө бистин республикамын амдыралынан көрүп болур. Совет-моол найыралды шилтирди берген тыза саадыны тургузган хүнүзүн чурттарын узутгарынын чедикширини шилтирди берген.

Аймактын улус ажыл-агыйны өскө-дө ашканында чедикширин улуг. Бистин республикамын-биле кожа турар бо аймактын араттары Тываның ажилчы чоннары моол-совет найыралды нитиледей дамчыштыр быжыг харылааны тууду турар. Ылчын чыл сондаа эрттирип турар совет-моол найыралап айлары бузулг байыралап хевирлип аларган. Оон анында ажыл-агый, кудулуг тургузушкунунуң талазы-биле дургужага солдушкунуңуң доктаамак организастап турар. Бо хүнереде Убса-Нур аймактың бөдүк артистери бистин республиканың районларында солдун концерттиг аялдан чоруп турар.

ЧААРТЫКЧЫ САНАЛ

Улаан-Баторнун эң комбинатын амдычылары болгаш инженер-техниктиг ажылдаткылары бүдүрүлгө чорудулузын саймраңгайлар талазы-биле чыл сангыда элөөн хемчегерини боттандырып келген. Чоокта чаа мында шөвө мадың кичиңгит чор мурунда, ону өрүң алырын чаа аргамы амгылаан эгелен. Ол арга мында-ла 300 муң төгериң ачканың камналганын бээр.

САННАР, ФАКТЫЛАР

† Бо өрөдиге чылдында 290 муң хире моол школачыларынның билдини 555 школазынга өрөктөн. Амгы үеде республиканың барык буту сумаларында сес чыл школалары, а көдө кооперативтериниң болгаш куражыл-агыйларын мал бригадаларында болгаш фермааларында эге школалар ажилдап турар.
† Бешки беш чылдык доозукту чылдың башкылар хүрөөлөни 12 хуу өвөр. Башкы кадрларын белегээринте улуг дуанын Совет Эвилели болгаш өскө-дө акы-дулма социализмниң чуртгар көртүлүп турар.
† Бешки беш чылдык чылдарында 10 арөвөчилерге МАР-ның Маадыры атты тымыска.
† Бешки беш чылдык чылдарында арөвөчилерин күжү-биле 6,8 муң мал кажаллары, 300 хире ветеринар-семиртылгө пунктулары, 1800 кудуктар туттуңган, 10 миллион чам мал менди ажаап алдыңган.
† МАР-ның дыштанылга бакчыларында, санаторийлеринде болгаш курорттарында бо чылын 77 муң амыг кичи дыштанып турар.
† Моолдуң профессионалдык дыштанылга бакчыларын, санаторийлерин болгаш курорттарын турарычче база эде чаартык кыдырыңче чылдын-на сес ялдан хире төгөрлөңгү үндүрүп турар.
† Республиканың пионер лагерлеринде амгы үеде нитили-биле 22 муң амыг өрөнүкчилер дыштанып турар. Сес муң хире школачылар башкылары-биле кады холотан, экскурсиядан чоруп турар.

УБСА-НУР АЙМАК

Убса-Нур — бойдус чурумалың талазы-биле каз-чараш чер. Тайга-сынар, делгем ховулар, хевилерин шинаалар мыда кой. Алтай, Хангай сымнарынның улаанын Хажкүйүң баштары кездесе эрвез менди доштут. Бо сымнарда аң-мечт хей. Делегейде беэни ховар

УБСА-НУР АЙМАК

Убса-Нурнун чону шарт-өөрдө бээр тарва кудулугуларын өстүрүп келген. Арбай, сула болгаш оон-дө өскө кудулугуларын 30 муң амыг гектар черде тарын турар. Революция курунду бо аймак Моолду эң кожулугай 5,3 катап өскөн, оон материал-техниктиг базаны быжылаан. Аймактын улустунуң органын быжыгалаары улуг хөгжүлдестини ажилдатканын турар. Оон тал-даргай чилчөө бистин республикамын амдыралынан көрүп болур. Совет-моол найыралды шилтирди берген тыза саадыны тургузган хүнүзүн чурттарын узутгарынын чедикширини шилтирди берген.

УБСА-НУР АЙМАК

Убса-Нурнун чону шарт-өөрдө бээр тарва кудулугуларын өстүрүп келген. Арбай, сула болгаш оон-дө өскө кудулугуларын 30 муң амыг гектар черде тарын турар. Революция курунду бо аймак Моолду эң кожулугай 5,3 катап өскөн, оон материал-техниктиг базаны быжылаан. Аймактын улустунуң органын быжыгалаары улуг хөгжүлдестини ажилдатканын турар. Оон тал-даргай чилчөө бистин республикамын амдыралынан көрүп болур. Совет-моол найыралды шилтирди берген тыза саадыны тургузган хүнүзүн чурттарын узутгарынын чедикширини шилтирди берген.

Убса-Нурнун чону шарт-өөрдө бээр тарва кудулугуларын өстүрүп келген. Арбай, сула болгаш оон-дө өскө кудулугуларын 30 муң амыг гектар черде тарын турар. Революция курунду бо аймак Моолду эң кожулугай 5,3 катап өскөн, оон материал-техниктиг базаны быжылаан. Аймактын улустунуң органын быжыгалаары улуг хөгжүлдестини ажилдатканын турар. Оон тал-даргай чилчөө бистин республикамын амдыралынан көрүп болур. Совет-моол найыралды шилтирди берген тыза саадыны тургузган хүнүзүн чурттарын узутгарынын чедикширини шилтирди берген.

Убса-Нурнун чону шарт-өөрдө бээр тарва кудулугуларын өстүрүп келген. Арбай, сула болгаш оон-дө өскө кудулугуларын 30 муң амыг гектар черде тарын турар. Революция курунду бо аймак Моолду эң кожулугай 5,3 катап өскөн, оон материал-техниктиг базаны быжылаан. Аймактын улустунуң органын быжыгалаары улуг хөгжүлдестини ажилдатканын турар. Оон тал-даргай чилчөө бистин республикамын амдыралынан көрүп болур. Совет-моол найыралды шилтирди берген тыза саадыны тургузган хүнүзүн чурттарын узутгарынын чедикширини шилтирди берген.

Убса-Нурнун чону шарт-өөрдө бээр тарва кудулугуларын өстүрүп келген. Арбай, сула болгаш оон-дө өскө кудулугуларын 30 муң амыг гектар черде тарын турар. Революция курунду бо аймак Моолду эң кожулугай 5,3 катап өскөн, оон материал-техниктиг базаны быжылаан. Аймактын улустунуң органын быжыгалаары улуг хөгжүлдестини ажилдатканын турар. Оон тал-даргай чилчөө бистин республикамын амдыралынан көрүп болур. Совет-моол найыралды шилтирди берген тыза саадыны тургузган хүнүзүн чурттарын узутгарынын чедикширини шилтирди берген.

Убса-Нурнун чону шарт-өөрдө бээр тарва кудулугуларын өстүрүп келген. Арбай, сула болгаш оон-дө өскө кудулугуларын 30 муң амыг гектар черде тарын турар. Революция курунду бо аймак Моолду эң кожулугай 5,3 катап өскөн, оон материал-техниктиг базаны быжылаан. Аймактын улустунуң органын быжыгалаары улуг хөгжүлдестини ажилдатканын турар. Оон тал-даргай чилчөө бистин республикамын амдыралынан көрүп болур. Совет-моол найыралды шилтирди берген тыза саадыны тургузган хүнүзүн чурттарын узутгарынын чедикширини шилтирди берген.

Убса-Нурнун чону шарт-өөрдө бээр тарва кудулугуларын өстүрүп келген. Арбай, сула болгаш оон-дө өскө кудулугуларын 30 муң амыг гектар черде тарын турар. Революция курунду бо аймак Моолду эң кожулугай 5,3 катап өскөн, оон материал-техниктиг базаны быжылаан. Аймактын улустунуң органын быжыгалаары улуг хөгжүлдестини ажилдатканын турар. Оон тал-даргай чилчөө бистин республикамын амдыралынан көрүп болур. Совет-моол найыралды шилтирди берген тыза саадыны тургузган хүнүзүн чурттарын узутгарынын чедикширини шилтирди берген.

Убса-Нурнун чону шарт-өөрдө бээр тарва кудулугуларын өстүрүп келген. Арбай, сула болгаш оон-дө өскө кудулугуларын 30 муң амыг гектар черде тарын турар. Революция курунду бо аймак Моолду эң кожулугай 5,3 катап өскөн, оон материал-техниктиг базаны быжылаан. Аймактын улустунуң органын быжыгалаары улуг хөгжүлдестини ажилдатканын турар. Оон тал-даргай чилчөө бистин республикамын амдыралынан көрүп болур. Совет-моол найыралды шилтирди берген тыза саадыны тургузган хүнүзүн чурттарын узутгарынын чедикширини шилтирди берген.

Убса-Нурнун чону шарт-өөрдө бээр тарва кудулугуларын өстүрүп келген. Арбай, сула болгаш оон-дө өскө кудулугуларын 30 муң амыг гектар черде тарын турар. Революция курунду бо аймак Моолду эң кожулугай 5,3 катап өскөн, оон материал-техниктиг базаны быжылаан. Аймактын улустунуң органын быжыгалаары улуг хөгжүлдестини ажилдатканын турар. Оон тал-даргай чилчөө бистин республикамын амдыралынан көрүп болур. Совет-моол найыралды шилтирди берген тыза саадыны тургузган хүнүзүн чурттарын узутгарынын чедикширини шилтирди берген.

Убса-Нурнун чону шарт-өөрдө бээр тарва кудулугуларын өстүрүп келген. Арбай, сула болгаш оон-дө өскө кудулугуларын 30 муң амыг гектар черде тарын турар. Революция курунду бо аймак Моолду эң кожулугай 5,3 катап өскөн, оон материал-техниктиг базаны быжылаан. Аймактын улустунуң органын быжыгалаары улуг хөгжүлдестини ажилдатканын турар. Оон тал-даргай чилчөө бистин республикамын амдыралынан көрүп болур. Совет-моол найыралды шилтирди берген тыза саадыны тургузган хүнүзүн чурттарын узутгарынын чедикширини шилтирди берген.

